

УДК 94:329.73](477.82)“1940/1950”(092)

© *Микола МИХАЛЕВИЧ*

АНДРІЙ МИХАЛЕВИЧ «КОС» – РЕФЕРЕНТ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ ОУН КОВЕЛЬСЬКОЇ ОКРУГИ

У статті розглянуто автобіографію Андрія Михалевича, одного з керівних діячів ОУН на Волині, та його участь в українському визвольному русі 1940–1950-х рр. Звернуто увагу на умови, в яких формувалися його ідейно-політичні переконання, охарактеризовано методи діяльності радянських каральних органів та спроби ОУН їм протидіяти.

Ключові слова: *Андрій Михалевич, «Кос», ОУН, Служба безпеки ОУН, боївка, НКВД, МГБ, оперативно-військова група, Седлищанський (Старовижівський) район, Ковельська округа.*

Серед багатьох тисяч учасників українського визвольного руху середини ХХ ст. на Західному Поліссі вирізняється постать Андрія Михалевича, який у різні часи мав псевдо «Кос», «Денис», «13» та ін. На момент загибелі, 8 грудня 1951 р., він був заступником провідника ОУН Ковельської округи Василя Сементуха «Ярого» і водночас очолював Службу безпеки ОУН цієї самої округи. Непересічна особистість Андрія Михалевича вже давно викликає зацікавленість місцевих краєзнавців. Він є також головним героєм художньо-документальної повісті Федося Романюка «Так визривала воля» [28]. У книжці Марії Хотинської «Минуле стукає у серце» йому та деяким іншим замшанівським повстанцям присвячено окремих розділ «Поліська Голгофа» [32, 211–270]. Цікаві факти про діяльність Андрія Михалевича є в працях відомого історика Ярослава Антонюка [1–3]. Але нині завдяки розсекреченню архівів СБУ можна дізнатися набагато більше про минулі події. Дуже цінним джерелом інформації є діловодний архів Андрія Михалевича, який на початку 1950-х рр. було закопано в алюмінієвому бідоні в лісі біля с. Вужиськ, на межі Ратнівського та Старовижівського районів Волині. Частина документів із цього архіву вже опрацьовані співробітниками Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс та надруковані у збірнику «За край і волю, за нації долю!» [15, 135–262].

Андрій Михалевич народився на х. Хочеве біля с. Замшани Ковельського повіту в заможній патріотичній сім'ї. Його дід Йосип Михалевич, 1860 р. н., працював лісником і був дуже добрим господарем. Любив читати книжки з історії України, знав кілька іноземних мов. На зароблені гроші купував землю, щоб мати що дати синам, а померти довелось від голоду на засланні у 87 років. До заслання Йосип Данилович проживав у сім'ї середнього сина Сергія, 1889 р. н. Сергій був дуже працелюбним, тому після його одруження в 1912 р. з Мотроною Терентіївною Калачук, 1893 р. н., батько віддав йому найбільший хутір Хочеве, де той мав 25 десятин землі. У господарстві були віялка, молотарка, січка, пасіка, садок, трое-четверо коней, шість-сім корів, отара овець [32, 234]. Улітку 1915 р., під час Першої світової війни, молода сім'я виїхала разом із батьками в евакуацію на р. Дон. Жили в станиці Мечетна, за 80 км від м. Ростов-на-Дону. Додому повернулися в 1918 р., тоді в них і народився старший син Андрій [10, 18].

А загалом у подружжя Сергія та Мотрони Михалевичів народилося 11 дітей, із яких семеро вижили, а решта померли ще маленькими. Андрій успішно навчався в замшанівській семирічці, а потім – у школі лісового господарства в м. Ковель. На формування його поглядів великий вплив справили дід Йосип та вчителька Юлія Степанівна. У травні 1938 р. він разом із групою ковельської молоді вийшов на майдан із протестом проти злочинного вбивства чекістами лідера ОУН Євгена Коновальця. А вже наступного року очолив Седлищанський районний провід ОУН. У цей час Андрій одружується. Із дружиною Наталією мали двох синів – Івана, 1938 р. н., та Федора, 1943 р. н. [32, 235–236].

Після встановлення радянської влади на Волині ОУН переходить у глибоке підпілля. У с. Замшани великий вплив на молодь мали місцеві комуністи, які вважали своїм обов'язком боротьбу з куркулями. Вони підпалили господарчі будівлі Михалевичів. Вогонь знищив хліви, свиней і частину техніки. Але це нещастя мало й позитивний бік. Сім'я Сергія не потрапила в першу чергу розкуркулення, на відміну від багатьох інших замшанівців, яких вивезли в Сибір іще до війни. Для захисту від паліїв Андрій створює оунівські молодіжні групи самозахисту. Він працює в лісництві й активно залучає патріотичну молодь до підпільної організації. Найбільші осередки ОУН діяли в таких селах Седлищанського району, як Велимче, Мизове, Замшани, Датинь, Нова Вижва, Буцинь [28, 46].

У перші місяці після приєднання до Радянського Союзу в Західній Україні відбулися значні позитивні зміни в соціально-культурній сфері. По селах відкривалися медпункти й хати-читальні, польські школи перетворювалися на українські. Водночас селяни тепер не лише платили податки, а й мали здавати продукти державі. Платити потрібно було навіть за фруктові дерева. Радянська влада відразу розгорнула жорстокі репресії проти всіх неугодних. Насамперед це стосувалося поляків, членів українських патріотичних організацій, духовенства і просто заможних людей. Важливу роль у радянській країні відігравали колишні члени КПЗУ [21, 8].

За іронією долі багаторічним лідером замшанівських комуністів був один із найкращих господарів села Петро Бірук. У вересні 1939 р. він очолив бойову

групу, яка зупиняла польських солдатів на дорозі Брест – Ковель і забирала в них зброю. Потім його обрали головою Замшанівської сільської ради. Петро Захарович дуже швидко зрозумів, що комуністична агітація й сувора радянська дійсність – це зовсім не те саме. Він звільнився з посади голови й пішов працювати в ліспромгосп. Але тут у Бірука виникає конфлікт зі «східняками» через приміщення ліспромгоспу, і досвідчені в таких справах «товариші» доносять в органи, що незговірливий директор незаконно зберігає зброю. Під час обшуку в нього знайшли гвинтівку. Точно не відомо, чи Бірук залишив її собі після роззброєння поляків, чи йому цю зброю підкинули вороги, але три роки ув'язнення він отримав. Петро Захарович відбував покарання в Луцькій тюрмі й загинув 23 червня 1941 р. під час кривавої бійни, яку влаштували енкаведисти у дворі в'язниці. Пізніше три сини Бірука вступили в УПА й усі загинули. Старший із них – Костянтин – був другом Андрія Михалевича і ввійшов в історію як командир боївки на псевдо «Яворенко» [28, 53].

25 травня 1941 р. в с. Буцинь під час спроби затримання вчинили опір і були застрелені молоді хлопці – Михайло Титюк, Михайло Борей та Яків Баран із с. Брунетівка. А десятки інших юнаків і дівчат, представників інтелігенції – заарештовані. Серед них був Іван Омелянюк із с. Підсинівка, який відмовився бути секретарем сільської ради, а на свята не захотів нести портрет Сталіна. Коли через кілька днів його мати прийшла на побачення, то ледве упізнала сина. Під час допитів у катів НКВД він посивів і нагадував старого діда, але нікого не виказав. Омелянюк сидів у Ковельській тюрмі й на початку війни був розстріляний. У м. Ковель енкаведисти спочатку скручували в'язням руки колючим дротом, а потім виводили групами по кілька осіб у двір до заздалегідь викопаних ям і вбивали. Щоб не було чути криків і пострілів, поруч завели двигун трактора [32, 35].

Несправедливість і репресії сталінської влади посилили ворожість до неї патріотично настроєних українців. Пізніше це багато в чому зумовило жорсткий і безкомпромісний характер боротьби за незалежність, яка розгорнулася в Західній Україні.

Весною 1941 р. Андрія Михалевича, як і багатьох інших молодих чоловіків, призвали до Червоної армії. Але воювати «за Родіну, за Сталіна» він не збирався. Уже в перші дні німецько-радянської війни Андрій дезертирує з підрозділу зі зброєю і повертається додому. Військова підготовка пригодилася йому пізніше, під час створення загонів УПА та боротьби з ворогами України. Після повернення додому Андрій через кілька тижнів улаштовується на роботу лісником-об'їждчиком місцевого лісництва й відновлює діяльність в ОУН. У 1942 р. Андрій Михалевич був призначений референтом (керівником) Служби безпеки (далі – СБ) Седлищанського районного проводу ОУН і перейшов на нелегальне становище [1, 118].

СБ ОУН(б) була спеціальним розвідувальним і контррозвідувальним підрозділом, який створили в 1940 р. для налагодження внутрішньої та зовнішньої

розвідки, виявлення й ліквідації ворожої агентури, знищення функціонерів окупаційної влади, створення власної мережі інформаторів. Це були складні завдання, але Андрій їх успішно виконував. У нього був широкий кругозір, він мав цілеспрямований, спокійний та доброзичливий характер, добре знав район, умів переконувати людей. Склад органів СБ поповнювався випускниками загальновійськових вишколів та курсів. На теренах військової округи «Турів», до якої входили Волинь та Берестейщина, діяли спеціальні вишколи для особового складу СБ. Відповідно до інструкції керівники СБ зобов'язувалися постійно підвищувати свій професійний рівень, проводити навчання для своїх заступників, слідчих та командирів боївок [13, 157].

СБ велику увагу приділяла внутрішній дисципліні та конспірації. У спеціальній інструкції сказано: «Якнайбільше конспірації. Не можна похвалитися, що немов я з СБ. Перестати говорити про СБ, а більше праці і чину. Віддавати почесність з УПА провідникам. Міняти псевдо. Не пити. На випадок випиття самогону – розстріл. Скрізь і завше заходитися чемно і не вживати брутальних і пустих слів. Днями військовий однострій, нічого зверху не носити. Якнайменше рухів вдень...» [2, 29].

Районний референт СБ сам вирішував, хто в його терені ворог, і мав право «карати смертю». На нього також покладалися функції перевірки нових членів УПА й організація розвідувальної діяльності [2, 27].

В інструкції, яка збереглася в архіві «Коса» і датується приблизно 1943 р., особлива увага зверталася на потребу звести до мінімуму письмові документи та на конспірацію криївок [15, 144].

Завершується інструкція списком покарань, які можуть бути застосовані до винних у недотриманні конспірації, аж до смертної кари. Суворі конспірація стала однією з причин того, що збереглося дуже мало інформації про діяльність ОУН та УПА в краї під час війни. Але про знищення німецького генерала Віктора Лютце біля с. Кортеліси у травні 1943 р. згадується в різних джерелах. Керував цією операцією друг і ровесник Андрія Михалевича, сотенний УПА Олекса Шум на псевдо «Вовчак» [18, 7].

Варто зауважити, що батьки Андрія Михалевича під час допитів у слідчих МГБ в 1949 р. стверджували, що він вступив в ОУН у 1943 р. Свідчення Мотрони Михалевич: «У період німецької окупації мій син Михалевич Андрій Сергійович, 1918 р. н., знаходився на службі в якості лісника при Замшанівському лісництві. У 1943 р., через невідомі для мене причини, радянські партизани почали переслідувати мого сина, неодноразово приходили, щоб затримати його вдома. У той же час учасники банди ОУН, зокрема Паржаюк Роман Андрійович – житель с. Замшани (сотенний), передавав записки моєму сину, щоб він переходив на нелегальне становище, тобто в банду УПА. У вересні 1943 р. Андрій пішов у село Галина Воля Старовижівського району, де через свого товариша по службі – лісника, зв'язався з бандитами ОУН, де і знаходиться по даний час» [10, 135].

Ймовірно, що вже в 1944 р. Андрій Михалевич знову був призначений провідником ОУН Седлищанського району. На це вказують свідчення його

дружини Наталії після арешту в березні 1946 р. «Я як дружина районного провідника ОУН підлягала виселенню у східні області СРСР восени 1944 р., але не бажаючи бути висланою, я переховувалася від органів радянської влади і одночасно мала зв'язок зі своїм чоловіком... Про свої зв'язки з бандитом “Кос” я не заявила в органи радянської влади тому, що “Кос” мене попереджував, що незабаром буде відновлена Самостійна Україна і я йому в цьому вірила» [10, 188]. У червні 1946 р. Наталія Михалевич була засуджена трибуналом військ МВД Волинської області до позбавлення волі у виправно-трудовах таборах терміном на 10 років із позбавленням прав на 5 років і конфіскацією майна [10, 191].

Важливу роль у діяльності формувань ОУН та УПА відігравали підпільники, які перебували в населених пунктах легально або напівлегально. Одна з таких підпільних груп діяла в с. Замшани в 1944–1945 рр. Автору про її діяльність розповідав її керівник, а в роки незалежної України станичний ОУН-УПА Ратнівського району Андрій Козел. Іще детальніші матеріали про її учасників є в архівно-кримінальній справі Михалевича П.А. [4].

У листопаді 1944 р. Андрій Михалевич загітував групу замшанівців вступити в ОУН. Серед них були Андрій Козел «Кучер», Петро Михалевич «Тугар», Василь Калачук «Кучеренко». У лісі біля х. Ставище склали присягу на вірність Україні. «Кучер» був призначений станичним с. Замшани. Обвинувальний висновок слідчої справи: «Він по завданню кущового провідника ОУН “Коса” купував зброю, обмундирування, а також збирав продукти з населення для УПА. Через грипси повідомляв керівників ОУН-УПА про облави і засади внутрішніх військ НКВД, а також інформував про настрої населення. У січні 1945 року Козел А.С. спільно з Михалевичем П.А. та Демчук С.М. на стінах будинків села Замшани розклеювали антирадянські націоналістичні листівки і також в січні вивісили на заборі біля церкви український націоналістичний прапор з націоналістичним знаком “Тризуб”» [4, 101].

Петро Михалевич був «господарчим» і заготовляв продукти для УПА. Степан Демчук «Коробенко» приєднався до підпільної групи у грудні 1944 р. і під час допитів стверджував, що його змусили вступити до ОУН погрозами. Він розповів, що приблизно 20 грудня до нього додому вночі прийшли Михалевич Андрій «Кос», житель с. Замшани, років 25, житель с. Замшани Калачук Василь, 1927 р. н., і ще двоє невідомих. «Викликавши мене на вулицю, Михалевич Андрій і Калачук Василь запропонували мені вступити в ОУН, попередньо роз'яснивши, за що бореться ОУН. Попередили, що якщо я відмовлюсь від вступу, то мене і мою сім'ю знищать. Я змушений був дати свою згоду» [4, 43].

Наступного разу «Кос» із групою повстанців прийшов до Демчука через місяць і пояснив, що він має робити в ОУН. «Мої обов'язки полягали в тому, щоб дізнаватись, у кого в селі є зброя, які настрої в селі, і попередили, щоб я ховався і не йшов у Червону армію. Про все, що я дізнаюсь, я мав повідомляти жителю села Замшани Козлу Андрію Савичу... “Кос” дав мені гвинтівку і 20 штук патронів, наказавши їх заховати». Так Степан Демчук став зв'язковим-розвідником УПА.

Він кілька разів заносив грипси від «Кучера» «Косу» й навпаки. «Разом з іншими підпільниками ходили на зустріч із “Косом” у Датинь, де той передав “Кучеру” два шматки тканини і сказав, щоб з них пошили синьо-жовтий прапор, герб націоналістів “Тризуб” і вивісили їх у селі Замшани. Крім того, “Кос” дав ще кілька листівок, в яких було написано, щоб матері не відпускали своїх дітей на фронт, а також були заклики боротися за побудову “самостійної України”. Завдання “Коса” нами було виконано» [4, 57–58].

За свідченням Андрія Козла, «Кос» був дуже сильним і грамотним командиром, постійно проводив навчання своїх бійців. Одягнутий на той час був у німецьку військову форму. На озброєнні «Кучер» мав радянський автомат ППШ, який за наказом «Коса» забрав у жителя с. Видраниця, а інші члени групи отримали гвинтівки та запас патронів. На початку квітня 1945 р. замшанівська націоналістична група була викрита НКГБ. Спочатку був заарештований Петро Михалевич, а через два дні інші три підпільники. Андрій Козел згадував, що під час допитів у с. Седлище, а потім у м. Луцьк його жорстоко били й катували, щоб видав своїх товаришів. Найбільше чекістів цікавило, де можна знайти «Коса». За зраду обіцяли волю та 20 тис. крб, але завдяки молитвам до Бога вдалося витримати всі катування і нікого не видати [22, 8]. Військовим трибуналом члени підпільної групи були засуджені до 15 років виправно-трудових таборів та 5 років позбавлення прав [4, 105].

Як керівник ОУН Седлищанського району, «Кос» мав у своєму розпорядженні боївку, склад якої постійно змінювався. Одні повстанці гинули, деяких переводили в інші підрозділи.

У 1945 р. боївка «Коса» найактивніше діяла в районі с. Замшани, Велимче, Синове, Соколище, Датинь, Буцинь, а також займалася диверсіями на шосейній дорозі Ковель – Брест, де внаслідок двох проведених засідок спалили вантажну та легкову машини військових і вбили капітана НКВД [1, 118]. У справі Михалевича П.А. згадується про розстріл жительки с. Замшани Мотрони Ващук. Жінка ходила ночувати у військову частину до солдатів-зв'язківців, і повстанці підозрювали, що вона є донощицею. У ніч на 7 березня 1945 р. група бандерівців, яку очолював Федір Долінчук «Сміливий», пішла до будинку Ващук, де забрала телицю, коня й підводу, а відтак поїхала на х. Ставище, що в лісі між с. Замшани і Вужиськ. Удень група інших повстанців на тій самій підводі повернулася в село і привезла Мотрю Ващук на хутір. Підозрювану допитували командири СБ «Кос», «Чорнота» і «Левадний», а потім останній відвів її у ліс і розстріляв [4, 64]. Через тиждень «Левадний» – Роман Паржаюк, уродженець с. Вужиськ – загинув у бою з оперативно-військовою групою НКВД у лісі поблизу с. Велимче.

8 червня 1945 р. боївка Андрія Михалевича спільно з боївками Олексія Сметюха «Маяка» та Івана Тарасюка «Кубася» в засідці на дорозі між с. Шкроби та Сераховичі вбила дільничного уповноваженого Сабудажу, уповноваженого держзаготівлі з Донбасу та поранила двох бійців винищувального батальйону [1, 118].

Активізація боївки «Коса» занепокоїла обласне управління НКВД, яке 28 липня 1945 р. склало план агентурно-оперативних заходів її ліквідації. За

радянськими даними, до складу боївки у цей час входило 29 осіб. На озброєнні у них було 6 ручних кулеметів, 9 автоматів та 16 гвинтівок. Для її ліквідації було виділено кілька підрозділів військ НКВД. Крім того, з оперативників та бійців винищувального батальйону формувалися винищувальні групи. Зокрема, в с. Замшани – 26 бійців, Буцинь – 18, Сераховичі – 28. Але знищити загін «Коса», незважаючи на всі зусилля, енкаведистам не вдалося. Значно гірші наслідки мала внутрішня «чистка», яку в той час затіяло вище керівництво СБ ОУН. 30 липня 1945 р. до Андрія прибув ковельський надрайонний референт СБ Василь Ковальчук «Трохим» зі своїм заступником Олексієм Голярчуком «Козаченком». Вони записали особисті дані всіх підпільників та викликали їх на індивідуальні бесіди. Частина підозрілих перевели в інші боївки, а частині наказали легалізуватися й чекати наказу [1, 119].

Використовуючи величезну чисельну й технічну перевагу, війська НКВД у 1945–1946 рр. розгромили майже всі більші підрозділи УПА. Успішне маневрування боївки «Коса» також не могло тривати довго. У березні 1946 р. його загін потрапив у облаву і змушений був розійтися, щоб врятуватися. Ці події описав Іван Литвинчук «Дубовий»: «Зимою 20 повстанців згинуло, а ті, що лишилися, виказалися весною слідує: Кос (рай. пров. Старовижівського р-ну) та з ним 6-ох повстанців нав'язалися з Ярим на початку м-ця травня 1946 р. і по сьогодні чесно вив'язуються з наложених на них обов'язків; решта, розбившись на дві дикі групи Крука і Яреми, діють кожна з них окремо і від себе незалежно.

Група ця займається грабіжжю населення та своєю неморальною поведінкою компромітує українських повстанців. Перед населенням говорять, що все роблять з наказу УПА. Група Яреми – начислює 4 осіб, діє в околицях с. Датинь, Синово і Підсинівка Старовижівського р-ну... В липні 1946 р. ця група нав'язалася з Денисом (Косом) і на даліше вдержує зв'язки. Уємною стороною є те, що з подальших наказів група виконує лише те, що припадає їй до вподоби. Є надія, що з бігом часу по певному перевихованні вона буде робити роботу» [20, 1225–1226]. Андрію Михалевичу ціною наполегливих зусиль вдалося відновити дисципліну серед повстанців та розширити мережу ОУН в районі.

7 червня 1946 р. указом Президії Верховної ради УРСР районний центр із с. Седлище був переміщений у с. Стара Вижва, що надалі стало називатися Стара Виживка, а район – Старовижівським.

Для кращої конспірації та зменшення втрат повстанці перейшли до дій невеликими групами й уникали відкритих боїв із ворогом. Основними формами боротьби стали терористичні акти та диверсії. Становище українських підпільників у цей час було дуже складним. Частина з них були деморалізовані великими втратами та репресіями проти їхніх рідних і, відмовившись від політичної боротьби, перейшли до відвертого бандитизму. Це були так звані дикі групи, яких на Волині було найбільше. Із ними вели боротьбу як підрозділи НКВД, так і СБ ОУН [14, 94].

Енкаведисти активно залучали спійманих бандитів до складу агентурно-бойових груп, які під виглядом повстанців грабували і вбивали ні в чому не

винних людей, а також виявляли підпільників ОУН та УПА. До складу цих спеціальних загонів залучались, зокрема, зрадники, які повірили обіцянкам радянської влади про амністію і добровільно склали зброю. У Ратнівському районі зрадниками стали, наприклад, такі сумновідомі особи, як Андрій Кошелюк «Дорош» із с. Річиця та Яким Корнелюк «Окунь» із с. Кортеліси. Вони здалися в грудні 1945 р. залухівським «стрибкам», видали схрони та підпільників, яких знали, й перейшли на службу в органи НКВД [5, 157]. («Стрибки», «істребки», «стриби» – бійці винищувальних загонів, яких набирали з місцевого населення; від рос. «истребительный»). Аж до 1949 р. Корнелюк був командиром залухівських стрибків, а Кошелюк входив до складу агентурно-бойової групи.

Зрадники та донощики завдавали найбільших утрат українським повстанцям, тож проти них вели боротьбу найжорстокішими методами. Від травня 1944 р. діяв наказ вищого керівництва СБ ОУН – зрадників і сексотів знищувати разом із сім'ями [2, 116]. Окремі командири боївок справді намагалися його виконувати.

Зі свого боку чекісти часто намагалися компрометувати невинних людей або навіть українських патріотів, щоб підставити їх під удар СБ. Як розповідав автору житель с. Замшани, колишній фронтовик Юхим Дячук, до нього вночі в 1946 р. прийшли співробітники МГБ й почали вимагати, щоб він став сексотом. Дячук відмовлявся, його почали бити. Катували до того часу, поки не підписав зобов'язання працювати на органи. Дячук жодного доносу не зробив і це, очевидно, не сподобалося чекістам. Вони якимось чином підкинули його зобов'язання повстанцям, і вже незабаром ті прийшли до нього вночі. Відразу з порога запитали: «Скільки людей продав, Іудо?». Юхим почав розповідати, як усе було насправді. Бандерівці уважно вислухали, а на прощання сказали: «Твоє щастя, що сам усе розповів. Інакше б не жити тобі на цьому світі», – і показали розписку, яку він написав емгебістам [22, 8].

Український визвольний рух на Волині в 1940–1950-х рр. значною мірою мав характер громадянської війни з усіма її жахливими наслідками. Сталінська репресивна машина дуже вміло використовувала одних українців для боротьби з іншими та розпалювала ненависть. До якого рівня жорстокості доходило протистояння між сторонами, наочно свідчить приклад с. Замшани. Тут поряд із кількома десятками переконаних і завзятих націоналістів була не менша кількість переконаних комуністів. Ще у 1980-х рр. автор спілкувався з багатьма з них і записав їхні спогади. Але про подробиці трагічних подій розповідати вони здебільшого не хотіли [22, 8].

Деякі замшанівці вже в 1944 р. були направлені служити у винищувальну групу с. Сераховичі, а на початку 1945 р. така сама група була створена і в с. Замшани. Як згадував її командир Петро Бірук, якого в березні того року направили в село дільничим міліціонером, замшанівська «стрибгрупа» була найсильнішою в районі. Її часто відправляли на операції в сусідні села. Одного разу охороняли підводи, які везли жито із с. Датинь у с. Стара Вижівка.

Бандерівці відкрили вогонь із лісу і вбили Романа Мостепанюка. Іншого разу, коли поверталися із с. Стара Вижівка, то двічі вступали в бій із бандерівцями [22, 8].

У цій боротьбі були великі жертви з обох боків. У зведенні інформатора СБ «Степана» від 1946 р. вказується, що в с. Замшани впродовж 1942–1946 рр. були вбиті червоними партизанами 9 осіб, більшовицькою облавою – 6, НКВД – 5, Червоною армією – 3, «стрибками» – 2, а разом 25 людей. Ще 34 бійці загинули на фронті. За той самий час УПА знищила 14 осіб, а СБ ОУН – 24 особи. Разом 38 осіб, із них – 3 «стрибки». Засуджено до ув'язнення 27 осіб, із них – 5 «стрибків». Вивезено до Сибіру 4 родини з 14 осіб. У боях знищено 5 більшовиків і загалом по селу ліквідовано 22 господарства [15, 258].

За свідченням жителя с. Замшани Івана Бірука, стрибок Іван Михалевич разом із кількома товаришами маскувався під «бульбашів» і грабував повстанські сім'ї та інших людей по сусідніх селах. За це бандерівці вбили його батька. У с. Глухи люди впізнали грабіжників і заявили в МГБ. Іван Михалевич та ще 4 стрибки були засуджені за свої витівки до 10 років ув'язнення [22, 8].

У суспільно-політичному огляді «Марка» від 10 березня 1947 р. вказано, що замшанівські стрибки мають на озброєнні два кулемети, а також десятизарядні гвинтівки та автомати. «Санітарного, матеріального і медичного забезпечення нема ніякого. Кожного дня ходять по хатах їсти. Моральний стан істребків, де вони знаходяться і де ними опановане населення, там обходяться дуже добре... Відношення істребків до ОУН-УПА погане по-більшовицьки. Стрибки ніякої ідеї не мають, тільки аби наїстися. Роботи вони самі ніякої не мають, тільки охороняють управу і як хто приїде з району, то бере для охорони в терен. Узброєна адміністрація, голова і фінагент живуть коло стрибків» [15, 257].

Стрибки постійно жили в клуні колишнього німецького старости, яку вони перевезли й закопали посеред поля. Разом із ними тут ночували деякі сільські активісти. Для контролю при групі майже постійно перебував офіцер МГБ. Спочатку це був капітан Жданов, а пізніше лейтенант Босий. Бандерівці одного разу напали на групу, але невдало. Спалили тоді три хати. Іншого – емгебісти розстріляли солдата, який був із ними й заснув на посту. У його смерті звинуватили бандерівців [22, 8].

На початку 1948 р. в с. Замшани організовується колгосп ім. Чапаєва. Націоналісти намагалися цьому активно протидіяти. Вони жорстоко побили одного з перших колгоспників – Микиту Михалевича, підкидали листівки з погрозами. Їм вдалося захопити в полон одного з командирів винищувальної групи Старовижівського райвідділу МГБ – Микиту Савенюка. В акті обвинувачення СБ коротко описано його біографію та вказано: «...В 1945 р. брав активну участь в організації замшанівської істребгрупи, в якій був ройовим. Дуже активно проводив у терені облави, засідки і інше. Кілька разів був у бою з українськими повстанцями, причому були жертви зі сторони повстанців. На підставі вище поданих матеріалів НН дня 10.06 зоставсь засуджений на кару смерти через розстріл.

Присуд виконано 10.06.1948 р.

Обвинувачені матеріали подав

/13/» [15, 254].

Рідні та близькі Андрія Михалевича підтримували його у важкій та небезпечній боротьбі за вільну Україну. А сестра Марія, 1924 р. н., віддала за неї своє життя. У 1942 р. вона вступила до ОУН і стала зв'язковою. Іще через рік вийшла заміж за старшого на три роки Степана Калачука, який проживав по сусідству з родиною Михалевичів [30, 248].

У 1944 р., щоб не бути мобілізованим до радянської армії, Степан Калачук вирішив піти в УПА й воював у різних підрозділах. Від лютого 1948 р. – в боївці «Коса», який у серпні того самого року призначив його командиром окремої диверсійної групи Старовижівського району [15, 215]. Псевдо – «Панас» та «Малюх».

Не маючи змоги вбити або захопити в полон «Коса», співробітники НКВД розпочали репресії проти його рідних. Уже в листопаді 1944 р. сім'я Михалевичів була заарештована для висилки в Сибір. По дорозі на ст. Ковель затриманих розмістили у школі с. Сераховичі. Незважаючи на охорону, вони звідти втекли. Лише дід Йосип Данилович був вивезений на спецпоселення в Молотовську (Пермську) область Росії, де 26 березня 1945 р. помер від голоду. Цікаво, що чекісти називали його у своїх документах дідусем і звинувачували в тому, що він «брав активну участь у ворожій роботі як розвідник та пособник бандформувань» [27, 4].

Через деякий час втікачі повертаються до свого дому на хуторі та продовжують господарювати. У 1945 р. батьки Андрія Михалевича – Сергій Йосипович та Мотрона Терентіївна – мали 14 га землі, одну пару коней, три корови, кінну молотарку, віялку, сільгоспінвентар та господарські будівлі. Найманої робочої сили ніколи не використовували. Батькам допомагали молодші діти та дружина Андрія – Наталія. На запитання слідчих про соціальне походження Сергій Йосипович відповідав, що він селянин-середняк, але Замшанівська сільська рада написала в довідці, що куркуль. Надії родини Михалевичів на те, що радянська влада про них забула, виявилися марними. Обласне управління НКВД оформило на них облікову справу й у жовтні 1945 р. затримало їх «як членів сім'ї учасника банди ОУН, які переховувалися». Три місяці рідних «Коса» тримали в с. Стара Вижва у бліндажах. А 15 лютого 1946 р. вони були засуджені рішенням Особливої наради при НКВД СРСР і вислані на Воткінське торфопідприємство Молотовської області. Вислані були батьки Андрія Михалевича і троє їхніх неповнолітніх дітей – Юхимка, 1932 р. н., Григорій, 1936 р. н., і Анастасія, 1938 р. н. Умови життя на засланні були дуже суворі. У Михалевичів не було можливості навіть заробити на продукти для своїх дітей, тому вони вирішили втікати додому [27, 4].

У червні 1946 р. Сергієві Йосиповичу вдалося придбати квитки на пароплав, і вся сім'я Михалевичів вирушила до України. Спочатку по р. Кама й Волга допливли до м. Саратов, а потім поїздами їхали до м. Ковель. Тут жили старші дочки – Ольга й Тамара, які перевели своїх рідних у с. Колодяжне до Гаврила Бутрима. Його дружина Домна Матвіївна була родом із с. Замшани. Досить довго члени сім'ї Михалевичів жили в цьому селі, але з метою конспірації – у різних людей.

Сергій Йосипович у серпні 1946 р. перейшов до Олександри Федчук, чоловік якої був заарештований і засуджений до 25 років. Виконував у неї різні господарські роботи, потім пішов у с. Шайно Луківського району (нині – с. Журавлине Старовижівського району) до Савелія Яцика, в якого кілька тижнів молотив хліб [10, 15].

У серпні 1947 р. Сергій Йосипович уперше після втечі із заслання зустрівся зі своїм сином Андрієм. Це сталося у лісі біля с. Буцинь. «Кос» розпитував, як йому вдалося втекти й де переховувався досі. Почувши скарги батька на важке життя та нестачу продуктів, порадив перейти в с. Комарове Ратнівського району до Василя Шури. Через кілька днів туди прийшов «Зоренко» і перевів його в с. Самари до Михайла Касянчука. Допомігав господарю будувати клуню й виконувати іншу роботу. Під час перебування в с. Самари його кілька разів відвідували повстанці, які приносили продукти й одяг. Відтоді «Кос» постійно турбувався про свого батька [10, 20–21].

Мотрона Терентіївна також у різний час жила в с. Колодяжне, Шайно та Комарове. В останньому селі до неї кілька разів приходили повстанці, а Омелян Харлампович «Ясень» подарував хустку та чоботи. На початку 1948 р. від сина Андрія вона отримала 200 крб, щоб перевезти чоловіка Сергія, який зламав ногу, із с. Шайно в с. Комарове. Пізніше Сергій Йосипович переховувався також на х. Липовий біля с. Гірники та в с. Заброди у Параски Шмигівської. Іноді ходив по селах і просив продукти. Хто що міг, те й давав. У літній час часто ловив рибу в р. Прип'ять. У жовтні 1949 р. пішов на х. Ферма Видраницької сільради до Сазона Лахтюка, де й був затриманий оперативно-військовою групою [27].

Сестри Тамара Пашинська й Ольга Михалевич були заарештовані Управлінням охорони МГБ на Ковельській залізниці 13 грудня 1947 р. і притягнуті до кримінальної відповідальності «за пособницьку діяльність бандам антирадянської організації українських націоналістів» [10, 198]. Під час допитів слідчі жорстоко били дівчат і знущалися з них. Щоб не померти від катувань, вони змушені були підписати фальшиві протоколи. Тамара Пашинська в процесі попереднього слідства визнала себе винною в тому, що не раз у 1946–1947 рр. разом зі своєю сестрою Ольгою зустрічалася в домовлених місцях із братом Андрієм та іншими повстанцями, яких забезпечувала папером для друку та іншими предметами. Ольга, крім того, розповіла, що, працюючи на залізничному транспорті, повідомляла «Косу» дані про перевезення на Ковельському залізничному вузлі, про настрої робітників на залізниці та іншу розвідувальну інформацію. Пізніше вона згадувала, що слідчий Клеткін постійно бив її по голові, і вона боялася, що її скалічать [27].

Справу сестер розглядав військовий трибунал військ МВС Рівненської області. Їм висунули звинувачення у зраді Батьківщини й засудили до максимального терміну ув'язнення – 25 років виправно-трудових таборів та 5 років позбавлення прав без конфіскації майна у зв'язку з його відсутністю. В обґрунтуванні вироку члени військового трибуналу на чолі з майором юстиції Алексеевим

написали, що цей вирок вони винесли відповідно до Указу Президії Верховної ради СРСР від 26 травня 1947 р. «Про скасування смертної кари». Тобто офіцери МВС готові були засудити ні в чому не винних дівчат до розстрілу, і тільки недавно ухвалений указ цьому завадив [10, 204].

Одночасно з Тамарою та Ольгою була заарештована їхня молодша сестра Юхимія, яка прийшла до них у гості. Оскільки вона була неповнолітня, то її під час допитів не били. Вона заперечила свою причетність до ОУН. Але визнала, що двічі зустрічалася в 1946 р. зі своїм братом Андрієм у с. Велимче в будинку Марії Киселихи, у якої тоді працювала і жила. Юхимію 16 місяців тримали в Рівненській тюрмі, аж доки їй виповнилося 18 років, а потім засудили до 10 років таборів [10, 194].

Багато цікавої інформації є в повстанських документах з архіву «Коса» – з оцінкою суспільно-політичного життя краю, діяльності радянської адміністрації, підрозділів внутрішніх військ, МВД та МГБ. В огляді за березень 1947 р. вказується, що серед населення й навіть активістів посилюється невдоволення радянською владою у зв'язку з розгортанням колективізації та грабунком хліба. У с. Синове в облавах і акціях брали участь війська НКВД. «При цьому заарештовано 4 особи. Побиті дві дівчини, вкрали одного кабана, двоє коней із саньми і багато одягу та зграбовано багато зерна» [15, 150].

«...Паливом школи забезпечені погано, діти мерзнуть або зовсім не йдуть у школу. Щодо приміщення, то ще не зовсім погано, де є тісно учням, то виганяють господарів із хати, а там утворюють школу... Зошитів, ручок, олівців також бракує, нема на чому і чим писати. Вся наукова програма просякнута большевизмом, тиск на виховання дітей у комуністичному дусі дуже великий, заставляють читати дітей книжки, журнали, газети виховного характеру, з яких би можна було прищепити любов до большевиків...» [15, 151].

Комуністичній пропаганді українські повстанці намагалися протиставити свою агітацію. Незважаючи на брак паперу й технічних засобів, вони друкували велику кількість листівок та брошур на злободенні теми і заклики до різних груп населення. 15 березня 1947 р. «Денис» прозвітував про виготовлення 1562 закликів та 923 брошур і листівок. Серед них, наприклад, були листівки під назвою «Великому Сталіну», «За що бореться УПА?», «Бійці, командири Червоної армії», «Селяни України», «Донощикам-сексотам пощади не буде ніколи», «Чи буде голод?», «Бережись агента НКВД» та ін. [15, 159–160].

На початку квітня 1947 р. Андрія Михалевича призначили провідником ОУН Старовижівського надрайону «Балка», до якого ввійшли Старовижівський, Ратнівський, Заболоттівський і Дивинський райони. У документах МГБ є також згадки, нібито в 1947 р. «Кос» очолив СБ ОУН Любомльського надрайону [9, 261]. Для покращення конспірації наприкінці 1947 р. він реорганізував свою боївку в кілька дрібніших. У довідці командування 81-ї стрілецької дивізії внутрішніх військ МВД за 6 лютого 1948 р. зазначено, що до «почету» «Коса» входило 4 особи, а безпосередньо в його підпорядкуванні перебували боївки – «Яреми» (4 особи), «Кравченка» (3 особи), та «Максима» (3 особи) [1, 120].

У відповідь на початок насильницької колективізації та пограбування селян «Кос» посилює терор проти радянських активістів. Жертвами стали насамперед голови та секретарі сільрад, «стрибки», міліціонери та інші представники влади, які проявляли найбільшу активність. Зазвичай повстанці спочатку попереджували їх, щоб вони припинили свою шкідницьку діяльність або взагалі залишили посади, і лише у випадку невиконання, намагалися цих осіб знищити.

Довідка Старовижівського райвідділу МГБ: «З 1944 р. до весни 1948 р. на території Старовижівського р-ну діяв районний провід ОУН керований бандватажком “Кос” – Михалевич Андрій Сергійович... Районний і надрайонний провід ОУН, керовані бандватажком “Кос”, ведуть збройну боротьбу проти заходів радянської влади і здійснили ряд диверсійно-терористичних актів проти радянсько-партійного активу». Згідно із цією довідкою, в 1947 р. було вбито в с. Брунетівка голову сільради Андрія Кабарчука і секретаря сільради Катерину Білоус, в с. Синове розстріляно і спалено разом із будинком Антоніну Дудку та трьох її повнолітніх дочок, у с. Велимче вбитий борець військ МГБ Леонід Голота, у с. Замшани розстріляні Трохим Бірук і Марина Куц» [10, 291].

Одним із небагатьох успіхів у боротьбі проти «Коса» стало виявлення винищувальною групою двох його криївок у липні 1947 р. біля с. Видраниця. Із них було вилучено німецький ручний кулемет, 4 автомати, 3 гвинтівки, 5 пар взуття, 15 кг жиру [14, 92].

У загальному поясненні до звіту СБ 31 січня 1948 р. Андрій Михалевич «13» пише про ліквідацію 11 представників влади і одного священника. Більшість із них – це радянські активісти й сексоти із с. Самари, Видраниця та інших Ратнівського району. Але згадуються також і жителі Малоритського, Луківського та Головнянського районів. Із цього можна дійти висновку, що підпорядковані «Косу» боївки діяли й поза межами надрайону «Балка» або його було розширено. Винятком у цьому списку є священник із с. Самари – «зліквідований як більшовицький агітатор» [15, 202]. Хоча жителі с. Самари згадують, що священник був убитий разом із дружиною за те, що розібрав на кладовищі польський склеп і забрав цеглу на хліб.

В архіві «Коса» збереглася справа № 5 СБ надрайону «Балка» Ковельської округи ОУН з описом арешту та характеристикою на уповноваженого Міністерства заготівель УРСР у Ратнівському районі.

У характеристиці на страченого активіста згадується, що він народився в 1928 р. в с. Комарове Ратнівського району. «В 1945–47 рр. ходив з більшовиками на облави як тереновий. Від осені 1947 р. поступив на працю агентом уповмінзагу на с. Забріддя і Якуші. В часі своєї праці виявив велику солідність у роботі: ходив по хлівах, переписував корови, в кого находив незаписані корови – забирав. Переписував жорна і т. п. За час своєї служби забрав 8 коров у с. Забрідді, 5 коров у с. Якушах та 2 корови у с. Комарові» [15, 206]. Повстанці на чолі з Андрієм Михалевичем спіймали цього радянського активіста вночі 22 квітня 1948 р., коли прийшли до одного із селян на хутір біля с. Заброди. Спочатку він намагався

відстрілюватись і мало не вбив кущового провідника ОУН Омеляна Харламповича «Ясеня», біля голови якого просвистіла куля. Але потім господар хати відібрав у агента уповмінзагу гвинтівку, і той змушений був здатися. Повстанці його зв'язали й «відвели в заслужене йому місце» [15, 206]. «Ясень» пізніше розповідав, що цього активіста «пустили в річку за водою» [11, 51].

В архіві «Коса» є багато протоколів допитів таємних агентів НКВД, а пізніше – МГБ. В одному з них житель с. Самари розповідає свою біографію і вказує, що в січні 1946 р. був заарештований головою сільської ради с. Самари в «істребки». Улітку 1946 р. був призначений лейтенантом МГБ Образцовим комендантом «істреб-групи» с. Самари, яка налічувала 21 особу. За час командування влаштував 12 засідок проти українських повстанців. Навесні 1947 р. група була розформована, але її командир під кличкою «Оніщенко» виконував і надалі агентурну роботу за дорученням емгебіста Перченка. Він не лише стежив за населенням, хто що говорить проти радянської влади, а й установив зв'язки з повстанцями та пообіцяв їм допомагати [15, 211]. Під час допиту СБ «Оніщенко» розповів: «Про всі мої стрічі з повстанцями я все до дрібниць оголошував Перченкові, який за кожним разом давав мені інструктаж, що говорити та робити з повстанцями, та вчив солідно виконувати всі доручення повстанців. Стрінувшись останній раз з повстанцями Веселим і Зоренком, я одержав завдання спорядити опис сексотів, про яких я знаю, зголосивши про це Перченкові, який відразу зробив листа, де записав в ній 6 людей. Люди, подані в листі, є посібники повстанців, які стоять на підозрінні МГБ, розраховуючи на те, що повстанці по одержанню листа не розбиратимуться, а зліквідують самі своїх людей» [15, 212]. Повстанці не повірили провокатору, і за свої дії він поплатився життям.

В окремих випадках СБ ОУН спійманих сексотів не знищувала, а намагалася використати у своїх інтересах. Про це свідчить зобов'язання інформатора СБ Старовижівського районного проводу ОУН «Вухатого» [15, 202].

Через великі податки та поставки продуктів державі багато селянських сімей голодувало. В інформації за квітень 1948 р. згадано, що половина селян у с. Самари вже тривалий час не має шматка хліба, що діти мусять іти жебракувати, щоб урятуватись від голодної смерті. Багато селян продовжували своє животіння лише молоком, і за таких умов у людей масово забирали корів. Ще одним лихом для селян стала так звана добровільна позика, яку стягували бузувірськими методами [15, 161].

Для того, щоб перетворити селян на рабів і повністю поставити під контроль держави, сталінська влада намагалася загнати їх у колгоспи. Відновлення колгоспів після війни у Східній Україні призвело до масового голоду й загибелі понад мільйона людей. У Західній Україні створенню колгоспів перешкождали повстанці. Але від початку 1948 р. ситуація почала змінюватись. Повстанський рух був ослаблений, а влада всі сили кинула на те, щоб загнати селян у колективні господарства. Селян били й арештовували, звинувачували в пособництві «бандитам ОУН» і вивозили в Сибір цілими сім'ями, а їхнє майно забирали в колгоспи,

на одноосібників накладали підвищені податки та постачання продуктів. Така зухвала несправедливість викликала опір селян і часто призводила до трагедій. Наприклад, у с. Височне Ратнівського району селяни вночі зарубали фінагента, який обманом змусив неграмотних людей підписати заяви про вступ у колгосп. Він казав, що за цими заявами їм додатково виділять землю [24]. Одним із наслідків насильницької колективізації стало те, що повстанський рух отримав додатковий імпульс для свого розвитку й до нього приєдналося багато нових людей. Про те, як повстанці боролися проти колективізації, розповідається в документі за підписом «13».

«Дня 02.05.1948 р. по всіх селах Старовижівського і Ратнівського району були розклеєні наші летючки та кличі. В зв'язку з тим, що кличі та летючки бажаних наслідків не дали (большевики позрізали за ночі), було вжито проти деяких ідейних колгоспників, а саме: спалено понад 11 колгоспних господарств, що становить 24 будинки. Крім цього, знищено бригадира колгоспу в селі Черче Ратнівського району... Спалено двох колгоспників у центрі Ратного...» [15, 190].

Останню акцію виконали члени ратнівської підпільної групи ОУН, які підтримували зв'язок із «Косом» через жителя с. Прохід Сидора Антонюка «Галайду», працівника торгівлі. Після арешту в листопаді 1948 р. Антонюк розповів: «На початку 1948 року, під час чергової зустрічі, “Кос” сказав, що в нього є хороший знайомий в Ратному – Ленартович Борис, і передав для нього записку – маленький згорток, заклеєний сургучем. Пізніше Борис розповів, що він знає “Коса” ще з періоду німецької окупації і регулярно з ним зустрічається, так само, як і два його брати – Ленартович Гліб і Ленартович Ігор. У квітні 1948 р. “Кос” і “Ясень” наказали передати Ленартовичу Борису або його братам, щоб вони здійснили підпал будинків радянських активістів, які проживали в Ратному. Через кілька днів згоріли будинки двох ратнівчан, які займалися колективізацією. У травні “Кос” передав Ленартовичу листівки, які були надруковані в типографії і закликали український народ вести боротьбу проти колгоспів. Крім того, Ленартович Борис вивчав можливість нападу на ратнівську типографію, де в редакції працював його родич – Микола Михальчук. Останній також мав доручення передавати повстанцям фотографії районного активу, а Ленартович Борис писав характеристики на партійно-радянських активістів, які передав командирам ОУН» [11, 26–27].

20 вересня 1948 р. Сидір Антонюк був викликаний у Ратнівський районний відділ МГБ, де дав свою згоду й підписку про співробітництво з органами МГБ і відразу отримав завдання влитися в «оунівську банду “Коса”», щоб встановити місце її переховування та ліквідувати. Відразу після повернення додому Сидір повідомив про своє вербування чекістами двоюрідного брата Тараса Брилюка, члена ОУН. Той уважно вислухав і сказав: «В МГБ ти більше не ходи, згоду ти дав даремно, краще будеш ховатися в лісі» [11, 18]. Антонюк послухав брата і пішов у боївку «Коса», яка перебувала в лісі біля с. Прохід та Комарове поряд із смт Ратне. У боївці Сидір перебував лише кілька тижнів. Потім отримав від

повстанців документи на ім'я Бориса Георгійовича Кудрявцева і поїхав у Одеську область до своєї дружини Софії. Проте далеко не заїхав. 23 листопада 1948 р. на залізничній станції Лунінець у Білорусії його затримав відділ охорони МГБ. Досвідчені чекісти досить швидко встановили справжню особу заарештованого й примусили розповісти про свої зв'язки з українськими націоналістами. Потім його перевезли в смт Ратне, де допити продовжили вже місцеві співробітники МГБ [11].

Невідомо, які методи чекісти використовували під час цих допитів, але відповіді Сидора Антонюка бачаться цілком щирими й правдоподібними. На вимогу назвати всіх «бандитів ОУН», з якими йому доводилося зустрічатись, Сидір Антонюк відповів: «Із бандитів ОУН я добре знаю наступних:

1. “Кос” – прізвище Михалевич, уродженець с. Замшани Старовижівського району, член ОУН з 1941 р. В банді з 1944 р. Є провідником. Йому підпорядковані бандити із Старовижівського, Ратнівського, Заболоттівського і Дивинського районів. Це мені відомо із особистих розмов зі мною “Коса”.

2. “Ясень” – прізвище Харлампович Омелян Дмитрович, уродженець с. Комарове Ратнівського району, член ОУН і в банді з 1944 р. Займає становище в банді “Кущового”... Майже на всіх зустрічах з бандитами я “Коса” і “Ясеня” бачив разом.

3. “Савка” – ім'я мені невідоме. Ходив разом із “Косом” і “Ясенем» [11, 28].

Сидір Антонюк також розповів, що майже весь 1948 р. команди повстанців «Кос» і «Ясень» перебували в Ратнівському районі біля сіл у хуторах і в самих с. Прохід, Старостине, Конище, Броди, Комарове, Якушів, Заброди. Він також назвав відомі йому схованки повстанців. Між с. Конище і Броди був стіжок сіна, який стояв на сухому місці. Сіно ізсередины цього стіжка було вибрано і там зроблено місце для переховування. Там часто відпочивали «Ясень» і «Кос». Антонюк та його брат Тарас Брилюк кілька разів приходили туди на зустрічі з бандерівцями. Повстанці також зупинялися на «дньовки» в кущах проти с. Старостине, приблизно за 1 км від шосейної дороги. Там у густому молодому сосняку було покладене сіно, на якому вони спали... [11, 30].

Цікавими є свідчення Антонюка про методи конспірації повстанців під час зустрічей. «7 листопада 1948 р. мені була призначена зустріч з бандитами “Кос” і “Ясень” у лісі між селами Конище і Броди. На зустріч я прийшов вранці з братом Брилюком Т.Т. Нас зустріли бандити “Кос”, “Ясень” і “Савка”. Приблизно через годину на зустріч прийшли бандити “Зоренко” і “Веселий”. Я з братом зустрівся з бандитами по сигналу: я три рази гавкав по-собачому. Відповідь була два рази м'явкання по-котячому. З бандитами “Веселий” і “Зоренко” зустрічались по сигналу. “Зоренко” і “Веселий” хлопали в долоні три рази. Бандит “Ясень” їм відповідав двома хлопками в долоні. При зближенні називали пропуск: “Баня – бомба”. Від місця зустрічі бандити пішли в ліс до с. Конище і там днювали. На дньовці бандит “Зоренко” передав “Косу” 4000 карбованців. Ці гроші він забрав в інспектора Ратнівського райфінвідділу – Брилюка Євтуха Кириловича, який

18 жовтня був убитий бандитами на Самарівських хуторах. Бандит “Зоренко” в моїй присутності розповідав “Косу” про те, що вони разом з Брилюком спіймали ще одного фінагента, який працював по Самарівській сільраді. Брилюка вони забрали із собою і заховали так, що його ніхто ніколи не знайде, а самарівського фінагента відпустили. “Кос” на це сказав “Зоренку”: “Ну нехай, його все одно посадять в Ратне”» [11, 29].

Увечері 7 листопада 1948 р. «Кос», «Ясень», «Савка» та ще двоє повстанців «зайшли в с. Конище, розгромили хату-читальню, забрали патефон, били вчителів [які святкували річницю більшовицького перевороту. – Авт.], потім пішли на вечоринку молоді, там почали у всіх присутніх перевіряти документи. Один хлопець документи давати не хотів, тоді в нього документи забрали силою. В його документах виявився лист, написаний в МГБ». Як розповідав потім «Ясень», повстанці забрали цього хлопця із собою, але що з ним зробили, не сказав [11, 52].

У ніч на 21 листопада оперативно-військова група Ратнівського райвідділу МГБ по слідах на снігу вистежила двох повстанців, які прийшли до жителя с. Заброди Дем’яна Гудемчука. Під час спроби прорватися з оточення загинув один із найближчих соратників «Коса» – Омелян Харлампович «Ясень». Його товариш Максим Олексюк «Явір» був поранений у праву руку і праву ногу нижче коліна, обморозив пальці на обох ногах, оскільки біг по снігу босий, але зумів утекти від переслідування [10, 193].

Щодо Сидора Антонюка, то в ніч із 11 на 12 грудня 1948 р. він утік із-під варті й перейшов на нелегальне становище. Те, що він уже вдруге вислизнув із рук чекістів, викликало обґрунтовані підозри в бандерівців, тому він спочатку переховувався самостійно. Лише через чотири місяці його прийняли в боївку «Зоренка», а в жовтні 1949 р. він очолив окрему групу повстанців, яка діяла в Ратнівському районі. Був убитий 11 жовтня 1950 р. в с. Броди агентом МГБ, до якого прийшов по продукти [11, 53; 9, 248].

Цікаві свідчення про Андрія Михалевича в березні 1951 р. дав соратник Антонюка, житель с. Гірники Сергій Осюк: «З бандитом “Кос” я зустрічався один раз взимку 1948–1949 рр., на точці біля гірницького озера. Тоді на зустрічі були бандити: “Кос”, “Самаренко” і “Микола”. “Кос” тоді сказав мені, щоб я чесно працював на них, щоб з мого боку не було зради. При цьому “Кос” мене попередив, що у випадку загибелі з моєї вини хоча би одного повстанця, я буду відповідати за це своєю головою і всією своєю сім’єю. Він був одягнутий в чорне пальто, середнього зросту, повний, міцної тілобудови, віком до 40-ка років. На озброєнні мав автомат ППШ з різком і пістолет, через плече висіла сумка-планшет, на лівій руці був годинник. Зустріч відбувалася увечері...» [6, 24].

Зиму 1948–1949 рр. Андрій Михалевич перебував переважно у схроні, який повстанці зробили під будинком жителя с. Лучичі поблизу смт Ратне Пантелеймона Гуля. Ще раніше вони кілька разів приходили до нього по продукти. Переконавшись, що його сім’ї можна довіряти, хоча господар був членом винищувальної

групи, повстанці запропонували в його будинку збудувати схрон. Як це відбувалося, пізніше на допиті в райвідділі МГБ розповіла дружина Гуля – Ганна Федотівна: «Восени 1948 року прийшли вночі два бандити, які домовилися із чоловіком, що вони будуть робити у нас схрон. Вранці чоловік послав мене на базар у м. Брест продавати м'ясо. Бандити знаходились у коморі, де зберігаємо картоплю. За день вони з допомогою мого чоловіка викопали яму, землю вони при допомозі чоловіка винесли і висипали у бомбосховище, яке було біля стіни хліва. У нас були дошки, і цими дошками вони облаштували стіни і стелю, щоб не обвалювалася земля. В Бресті я пробула 4 дні, і коли повернулася, то чоловік сказав, що схрон уже зроблений і скоро в ньому будуть сидіти бандити. Проїшов приблизно місяць часу, прийшли два бандити, один по імені Савка – уродженець с. Забріддя (сучасна назва – Заброди), другий по імені “Павло”. Через два тижні, до них прийшов бандит по імені Андрій – уродженець с. Замшани, років 30, середнього зросту, під кличкою “Кос”» [12, 51].

«У цьому схроні всю зиму 1948–49 рр. просиділи “Кос”, “Павло” і “Савка”. У схроні вони знаходились до весни 1949 року, до релігійного свята – Пасхи. Інколи, коли не було снігу, вони йшли на день або два і знову повертались. На Пасху не приходили дуже довго. Де вони були – не знаю. Коли бандити сиділи зимою, то йшли десь зазвичай “Савка” і “Павло”, а “Кос” залишався. Якщо йшов і “Кос”, то тоді вони відлучались надовго. Влітку 1949 р. бандити сиділи в схроні дуже мало. Якщо і приходили, то посидять ніч і йдуть. Восени 1949 року, коли вже копали картоплю, прийшли бандити і привели з собою якусь дівчину, приблизно років 23-х, невисокого зросту, озброєну пістолетом, псевдонім “Катя”. Ми з чоловіком питали, звідки вона. Вона сказала, що не з Ратнівського р-ну, що працювала вчителькою, але як потрапила в підпілля – не говорила. “Катя” в схроні знаходилась приблизно місяць часу» [12, 52]. «Катя» (Марія Мочерук) друкувала у схроні повстанські документи. Після того як у листопаді 1949 р. виникла загроза викриття криївки, повстанці забрали звідти всі документи, друкарську машинку й пішли разом із «Катею».

Це було пов'язано з тим, що під час сутички в с. Самари повстанці випадково застрелили дільничного МВС по с. Заброди Василя Савчука, який активно допомагав «Косу» і кілька разів приходив до нього у схрон. Про схрон знали також сестри Савчука – Надія та Наталія, родички Пантелеймона Гуля. Тому повстанці боялися, що сестри їх викажуть через загибель брата. Кілька днів по тому «Кос» зустрівся з Надією Савчук на горищі в Гуля і пояснив, що «її брата вбили випадково, через помилку і висловив з цього приводу свій жаль» [12, 49]. Пізніше Надія продовжувала самовіддано допомагати повстанцям.

Активну допомогу націоналістам надавали також сусіди Гуля – Петро та Катерина Грищуки. Петро Грищук працював завідувачем сільпо й був членом групи охорони громадського порядку. Він згадував, що вперше повстанці прийшли до його дружини в липні 1947 р. і сказали, щоб він нікого не боявся та ночував удома. Після цього повстанці стали приходити до нього регулярно,

через кожні 7–10 днів, переховувались у його приміщеннях. Крім того, господар забезпечував їх харчовими продуктами і проводив для них розвідку. За товари з лучицької кооперації – цукор, цигарки, цукерки, горілку та папір – повстанці платили гроші. Петро Єрмолайович та його дружина кілька разів за завданням «Коса» розкидали в с. Лучичі націоналістичні листівки. Катерина Романівна готувала повстанцям їжу, прала й шила білизну [12, 14]. Обоє з подружжя бували в повстанському схроні. Чоловіка кілька разів викликав «Кос», щоб дати якісь доручення, а дружина знімала мірки з повстанців, щоб пошити одяг. Оскільки Грищуки активно спілкувалися з повстанцями, а також сім'єю Гулів, вони дізналися багато таємної інформації, зокрема й такої, яку їм знати було зовсім не обов'язково. Пізніше це мало сумні наслідки для багатьох жителів с. Лучичі та Заброди [12].

Цікаво, що в 1949 р. у чекістів не було жодної інформації про місце перебування «Коса» та його зв'язки, хоча він як надрайонний провідник ОУН, діяв дуже активно на території кількох північних районів Волинської області. У довідці, яку написав у січні 1950 р. начальник Ратнівського райвідділу МГБ майор Мінеєв, згадується, що повстанці, підпорядковані «Косу», здійснили десятки терористичних актів.

Зокрема, в с. Видраниця 30 січня 1949 р. був пограбований магазин сільпо на суму 22 тис. крб. 28 лютого 1949 р. – роззброєні й порубані сокирою бійці групи охорони громадського порядку с. Видраниця Степан Давидюк, Максим Жук і Михайло Бобелюк. 21 квітня 1949 р. за завданням «Коса» «стрибки» с. Видраниця Микола Ганіч та Пилип Романюк убили дільничного уповноваженого Ткаченка і «вступили в банду ОУН, у складі якої оперують до даного часу».

У с. Лучичі 13 жовтня 1948 р. за завданням «Коса» спалено будинок і надвірні будівлі Ситчука Якіма, який першим вступив у колгосп. Підпал учинили жителі с. Забріддя – Йосип Шиманський та Савелій Петрук.

У с. Забріддя 16 червня 1948 р. убитий на квартирі директор місцевої школи Макар Мороз і важко поранена його дружина Катерина Мороз. 28 червня 1948 р. вбитий агент заготівель по с. Забріддя Трохим Шура [10, 292].

Багато забродівців поповнили лави повстанців. Серед них були Савелій Петрук, Тимофій Шиманський, Йосип Шиманський, Тимофій Бойко, Улян Гудемчук, Петро Корнелюк.

21 червня 1949 р. за завданням «Коса» жителі с. Якушів Василь Маслеєв і Пантелеймон Остапук убили голову Якушівської сільради Івана Шкуратівського й теж приєдналися до повстанців [10, 293].

У цей час до складу групи «Коса» входили: Ярослав Бабій «Марко», Максим Олексюк «Явір», Пилип Романюк «Берест» та Пелагія Герасимук «Оля». «Кос» і члени його боївки не лише чинили фізичні розправи над радянськими активістами, а й «проводили велику ідеологічну роботу серед молоді з її обробки в націоналістичному дусі для поповнення нелегальних ланок ОУН. У Ратнівському районі їм вдалося підготувати 14 осіб, які в 1949 р. влились у різні групи ОУН» [8, 4–5].

За даними МГБ, восени 1949 р. бійцями «Коса» були вбиті кілька радянських активістів у Старовижівському та Заболоттівському районах. «Крім того, бандгрупа “Кос”... здійснила ряд пограбувань у партійно-радянського активу і колгоспників, поширює контрреволюційні націоналістичні листівки серед населення» [10, 291].

Самовіддана й успішна боротьба Андрія Михалевича проти сталінського режиму була помічена керівництвом ОУН. Восени 1949 р. його призначають референтом СБ й водночас заступником провідника окружного проводу ОУН Ковельської округи [1, 21]. За іншими даними, він уже від кінця 1948 р. був членом Ковельського окружного проводу ОУН і референтом СБ [9, 261].

«Кос» був талановитим і авторитетним командиром, йому постійно вдавалося залучати в лави ОУН нових людей, зокрема й тих, хто перебував на радянській службі. Усе це викликало велику стурбованість у керівників Волинського обласного управління МГБ. Тому восени 1949 р. вони вирішили для пошуку та знищення «Коса» створити спеціальну оперативну групу із працівників обласного управління. Вона діяла переважно в трьох районах: Старовижівському, Ратнівському й Заболоттівському [8, 4–5].

До складу групи ввійшли: начальник відділення відділу 2-Н Микола Ізотов (керівник групи), старші оперативні уповноважені Кромський, Голотін і Жирко. Вони також активно використовували у своїх заходах оперативних працівників райвідділів МГБ згаданих районів. Місцем дислокації опергрупа вибрала Ратнівський район, оскільки тут було найбільше повстанських боїв. Свою агентурно-оперативну роботу група почала з глибокого вивчення наявних матеріалів про «Коса», щоб приблизно визначити місця базування його «банди». Із агентурних даних чекісти знали, що батько й мати Андрія Михалевича втекли зі спецпоселення й переховуються в надійних людей. Відомо було й те, що «Кос» постійно про них турбується й надає матеріальну допомогу. Тому роботу агентури було спрямовано на виявлення схованки батьків «Коса» і їх затримання [8, 5].

Уже 23 жовтня 1949 р. Сергій Михалевич, батько Андрія, був заарештований під час облави на х. Ферма біля с. Адамівка Ратнівського району й доставлений в оперативну групу. Але перші допити ніякого результату не дали. Він категорично заперечував свій зв'язок із сином і вперто заявляв, що бачив його востаннє ще в період німецької окупації. Чекісти в це, звичайно, не повірили.

Щоб викрити Сергія Йосиповича, було вирішено провести з ним агентурну комбінацію з участю спецагентів. Капітан Ізотов вдав, ніби повірив заарештованому, й попросив його допомоги в пошуках «Коса». Батько негайно вхопився за цю ідею і пообіцяв свою допомогу. Очевидно, сподівався під час оперативних заходів утекти. Так контакт із ним було встановлено, і тепер для чекістів обманути його було лише справою техніки. Сергія Михалевича в супроводі оперативного працівника вночі з м. Луцьк повезли в Ратнівський район, тобто туди, «звідки він повинен розпочати виконувати завдання органів МГБ» [8, 5–6].

Одночасно в лісовий масив за 12 км від м. Ковель було відправлено групу спецагентіву кількості 5 осіб із завданням «обстрілу» й «захоплення» машини

МГБ, яка їхатиме вночі з Михалевичем. Ця комбінація дала позитивні результати. Машина була «обстріляна», оперпрацівник «убитий», а шофер утік. Самого Михалевича спецагенти витягнули з машини й забрали із собою як людину, очевидно, зв'язану із МГБ. Сергій Йосипович дуже зрадив, що потрапив «до своїх», і ще дорогою до бункера став розповідати, що він батько «Коса», зустрічається з ним і отримує від нього допомогу. Спецагенти привели Михалевича в бункер і допитали його від імені СБ ОУН. Як і передбачали, він детально почав розповідати про свої зв'язки із сином, назвав багатьох людей, які переховували його за завданням «Коса» й могли знати, де Андрій. Серед названих була Ликерія Шиманська – жителька с. Заброди. За характеристикою Михалевича – надійна зв'язкова «Коса», яка надавала йому всіляку допомогу. Після того як спецагенти отримали інформацію, що їх цікавила, Михалевич під час «боезіткнення» повстанців з опергрупою знову потрапив до рук МГБ. Сергій Йосипович навіть не зрозумів, кому розповів про сина та його зв'язки [8, 7].

Ликерію Шиманську було таємно затримано для допиту, але вона вперто відмовлялася відповідати на будь-які запитання. Тому з нею теж було проведено операцію зі спецагентами, яка закінчилася успішно. Шиманська розповіла про свої зв'язки з «Косом» і назвала кількох його активних помічників. Отриману інформацію чекісти негайно взяли до опрацювання, адже боялися, що повстанці, дізнавшись про затримання Шиманської, перейдуть на інші бази [8, 8].

Серед мимовільно виказаних Шиманською людей був уже згадуваний раніше житель с. Лучичі Петро Грищук. Чекісти вирішили його таємно затримати й завербувати для оперативної роботи. Із цією метою його як передового голову сільпо викликали в м. Луцьк, нібито для обміну досвідом. За п'ять днів наполегливих допитів чекісти нічого не добилися. Далі продовжувати допит Грищука було марно, передусім тому, що його тривала відсутність у селі могла викликати підозри в родичів, а відтак і в повстанців. Тому з ним так само провели спецоперацію з перевдягнутими агентами. Потрапивши в руки «націоналістів», Грищук детально розказав про свої зв'язки з «Косом» і повідомив, що в його сусіда Пантелеймона Гуля є бункер, де зберігаються речі повстанців, і що приблизно через тиждень повстанці повинні прийти й залишитися там на зиму [8, 10–12].

Потрапивши після «бою» знову до емгебістів, Петро Грищук без опору підтвердив сказане раніше й погодився їм допомагати. Він був завербований як агент під псевдонімом «Калина» і отримав спеціальні засоби – снодійні препарати та радіосигнальний апарат «Тривога». Одночасно в с. Лучичі було сховано оперативну групу, яку мав викликати «Калина» для захоплення «Коса» та членів його боївки живими [8, 13]. Але після повернення додому Петро засумнівався, чи варто йому виконувати це завдання, й пішов порадитися до матері, яку найбільше поважав. Вона була категорично проти того, щоб син став зрадником. Потім Грищук розказав про своє вербування чекістами дружині, брату Якову та сусіду Пантелеймонові Гулю [11, 51].

Свідчення Ганни Гуль: «У грудні Петро Грищук, повернувшись із Луцька, де він був кілька днів на курсах, покликав мого чоловіка, щоб він допоміг зарізати

кабана. Увечері чоловік прийшов і з плачем став розповідати, що Грищук Петро був у Луцьку не на курсах, а в МГБ, що його допитували і він признався в тому, що має зв'язок із «Косом» та іншими бандитами. Грищук розповів, що до мене 23 грудня повинні прийти бандити і що в мене є схрон. Розповів про всіх, кого знає, що зв'язані з бандитами, а також сказав, що він згідний видати бандитів органам МГБ, щоб їх побили, якщо вони прийдуть, і його відпустили з Луцька. Далі чоловік сказав, що Грищук піде в банду і він теж буде йти з Петром. Так вони ходили і по кілька разів на день радилися. 21 грудня 1949 року, чоловік, ідучи на чергування у винищувальну групу, попередив мене, що якщо вночі прийде «Кос» чи інші бандити, то нехай вони в схроні не сідають. А йдуть до Савчук Надії, переночують, а вдень ми прийдемо із Грищуком Петром. Вночі прийшли «Кос», «Савка» і «Павло», постукали, я вийшла до них і сказала те, що просив чоловік» [11, 53].

Наступного вечора Петро Грищук і Пантелеймон Гуль забрали свою зброю у винищувальній групі й пішли в ліс до повстанців. Але «Кос» уже не мав до них повної довіри, тож виділив для них окремий схрон і більше з ними не зустрічався.

Через два місяці дружини Гуля та Грищука були виселені за межі області як активні пособниці ОУН. У лютому 1950 р., під час перебування в ковельському пересильному таборі, Катерина Грищук розповіла слідчим про багатьох помічників ОУН. Вона повідомила також, що мануфактуру, яку повстанці забрали у видраницькій кооперації, «Кос» пороздавав, і назвала людей, на яких бачила одяг із цієї тканини. За її словами, «Кос» жив із Пелагією Герасимук «Олею», а Надія Савчук була коханкою загиблого повстанця «Савки». Така відвертість Катерини Грищук, очевидно, пояснюється бажанням уникнути покарання та образою на «Коса», який на запитання, чи візьмуть її в підпілля, відповів, що в підпілля її візьмуть, але перебуватиме вона окремо від чоловіка [11, 34–37].

Оперативники шукали й інші способи вийти на «Коса». Почали стежити за родичкою Гуля – комсомолкою Надією Савчук. За свідченням «Калини», вона була зв'язковою Андрія Михалевича й регулярно приносила йому «якісь папери». Савчук, яка запідозрила небезпеку, наприкінці лютого 1950 р. вирішила виїхати до батька в Молотовську область. Її було таємно затримано на вокзалі в м. Брест і під час обшуку знайдено фотографії «Коса», «Савки» та інших повстанців, а також націоналістичну літературу. Узятя з речовими доказами, Надія Савчук змушена була визнати, що є розвідницею «Коса», й повідомила, що 7 квітня 1950 р. він призначив їй зустріч на околиці с. Заброди. Враховуючи відвертість Надії на допитах, чекісти завербували її як агента під псевдо «Марта» [8, 15–16].

«Марта» регулярно приходила на зустрічі з оперативним працівником і переконувала, що «Кос» обов'язково прийде на явку в призначений день. Тому чекісти сформували потужну оперативно-військову групу у складі 10 емгебістів та 60 солдатів, які за добу зайняли вихідне положення в лісі, за кілька кілометрів від пункту зустрічі. Особовий склад замаскувався на острівцях серед болота з крижаною водою. О 22:00 уся група почала займати передбачені планом рубежі,

причому повзти доводилося весняним багном. Але в призначений час на зустріч ніхто не прийшов. Понад те, виявилось, що «Марта» ще 6 квітня зникла й перейшла на нелегальне становище [8, 19].

Успішніше чекісти використали інформацію від жителя с. Видраниця Романа Назарука, якого викрили за допомогою агентурно-бойової групи. Під час допитів він повідомив, що соратник «Коса» «Панас» привіз йому два мішки зерна, наказав перемолоти на борошно й відвезти в ліс у призначене місце. Оскільки це було взимку, оперативники зробили висновок, що десь недалеко є повстанський схрон. До прочісування лісу було залучено 150 солдатів із собаками-нишпорками. Але за сім днів пошуків бункер знайти так і не вдалося. Після цього до пошуків залучили ще й «стрибків» із с. Велимче, яким допоміг знайти схрон звичайний пес. Оточені в бункері відмовилися здаватись і вкоротили собі віку. Там були дві машиністки окружного проводу: Олександра Сидорук «Галина», Федора Олексюк «Наталка», а також сестра «Коса» – Марія Калачук «Ніна» [8, 18–19].

Як працівники технічної ланки окружного проводу, вони передруковували написані від руки різні документи: автобіографії повстанців, інформації розвідників, протоколи допитів сексотів та радянських активістів, характеристики й акти обвинувачення на них, звіти проводу керівним ланкам ОУН. Знали вони дуже багато, тому здаватися живими не могли. Зі схрону було вилучено кілька одиниць зброї, дві друкарські машинки й багато націоналістичної літератури. Усі таємні документи героїчні жінки спалили перед тим, як застрелитися. Це сталося 17 березня 1950 р. [24, 8].

Мати Андрія Мотрона Михалевич переховувалась у різних людей до початку грудня 1949 р., а потім добровільно вийшла з підпілля. Її затримали й допитували в смт Ратне, а потім у м. Луцьк. Але вона заперечила інформацію про свої зв'язки із сином Андрієм та зятем «Панасом», і її звільнили. Під час останньої зустрічі з матір'ю Андрій Михалевич сказав: «Я живим не здамся». Чекісти певний час стежили за матір'ю «Коса», щоб через неї вийти на сина. Коли це не спрацювало, підіслали до неї агентурно-бойову групу, члени якої повідомили, що син запрошує її на зустріч. Завели в ліс у якусь криївку. Мовляв, із хвилини на хвилину має підійти «Кос», а самі почали ставити різні запитання. Мати здогадалася, з ким має справу, і відмовилася відповідати [32, 251–252]. Після цього її знову затримали й звинуватили у зв'язках із повстанцями. Навіть по закінченні слідства батьки Андрія Михалевича Сергій і Мотрона ще кілька місяців перебували у внутрішній тюрмі УМГБ Волинської області. Лише 26 вересня 1950 р. рішенням Особливої наради при міністрові державної безпеки СРСР вони були засуджені до 10 років виправно-трудових таборів як пособники ОУН. Фактично їх покарали лише за те, що вони були батьками відомого націоналіста [27, 4].

Хоча чекістам і не вдалося знешкодити «Коса», але під час кількох спецоперацій вони викрили багатьох підпільників і ослабили його підтримку на Ратнівщині. Відтак Андрій Михалевич зі своєю боївкою перебазується в сусідній Заболоттівський район, де продовжує активні дії. 27 січня 1950 р. він із двома

повстанцями вночі прийшов у с. Текля, де в сільській раді забрав радіоприймач і документи. Тоді в селі перебував оперуповноважений райвідділу МГБ А. Глушаков. Він сам вирішив «знешкодити бандитів ОУН», але орден йому заробити не вдалося. Як скупові повідомляє довідка МГБ: «Глушаков у нерівному бою загинув смертю хоробрих» [8, 17]. Через тиждень повстанці у читальні сусіднього с. Глухи забрали радіоприймач та літературу. Ще більших збитків зазнав Заболоттівський лісгосп, де 29 квітня бійці «Коса» рекувізували 60 тис. крб та друкарську машинку [1, 20].

Коли Петро Грищук пішов із Пантелеймоном Гулем у ліс, він приховав від «Коса» інформацію про те, що чекісти дали йому снодійні препарати й апарат «Тривога». Дружина Грищука повернула їх чекістам, і ті вирішили, що можна його завербувати повторно. Оперативники почали наполегливо обробляти Мотрону Грищук, яка жила самотою на хуторі біля лісу: знали, що Петро дуже поважає свою матір і прислухається до її думки. Розмови з нею проводили вночі без світла впродовж трьох місяців. Спочатку вона взагалі відмовлялася говорити з оперативниками. Але після того як їй допомогли з ліками від важкої хвороби, вона погодилася передати зміст цих розмов синові. Він був цілком деморалізований і прагнув зберегти собі життя, тож вирішив виконати завдання МГБ [8, 17].

23 травня 1950 р. «Калина» застрелив у лісі з гвинтівки командира боївки Максима Олексюка «Явора». Другим пострілом легко поранив у голову Надію Савчук і привів її до чекістів. Під час сутички Гуль кинув зброю і встиг втекти. Про «Коса» Грищук повідомив, що він переховується десь в іншому районі, можливо, Заболоттівському. Також назвав понад 50 осіб із числа місцевих жителів, які мали зв'язки з повстанцями [8, 20].

Чекістам із допомогою «Калини» вдалось уточнити склад боївки «Коса», до якої навесні 1950 р. входили: Михайло Рибачук «Павло», 1925 р. н., уродженець с. Дубечне Заболоттівського району; Савелій Петрук «Ярослав», 1929 р. н., с. Заброди; Марія Мочерук «Катя», 25 років, машиністка проводу [8, 21–22].

Під час пошуку боївки «Коса» оперативна група головну увагу звернула на Заболоттівський район. Тут було активізовано роботу з наявною агентурою і проведено нові вербування. Агент «Зв'язковий» повідомив, що в жителя с. Глухи Адама Стрижука обвалився схрон, який був у хліві. Туди негайно виїхала оперативна група МГБ й виявила націоналістичну літературу та радіоприймач. Під час допиту господарі призналися, що взимку в цьому схроні переховувалися друкарки «Коса» – «Оля» і «Катя», а «Кос», «Павло» та «Ярослав» періодично до них приходили [8, 22]. Ганна і Єлизавета Стрижук за завданням підпілля одними з перших подали заяву до колгоспу, і в їхньому хліві тимчасово розмістили артільних телят. Криївка не витримала ваги тварин і провалилася [31, 64].

Оперативники під керівництвом капітана Ізотова через агентуру та агентурно-бойову групу встановили, що більшість учасників групи охорони громадського порядку с. Текля і Глухи Заболоттівського району заітовані «Косом». Вони не раз приходили на організовані ним зустрічі, під час яких обговорювали

політичну обстановку, вивчали націоналістичну літературу, проводили розвідку й забезпечували повстанців продуктами. За завданням «Коса» – планували захопити живими оперуповноваженого Заболоттівського райвідділу МГБ Цвілія і дільничного уповноваженого райвідділу міліції по с. Текля та перейти на нелегальне становище. У вересні 1950 р. емгебісти заарештували Степана Петрука, 1920 р. н., жителя с. Текля, який працював бригадиром колгоспу й був старшим групи «стрибків», а з ним іще п'ятьох осіб. Усі вони в 1949–1950 рр. вступили в ОУН і активно виступали проти радянської влади [9, 262–263]. У Степана Петрука в будинку під піччю було знайдено схрон, у якому він тривалий час переховував самого «Коса» та «Олю» [8, 22–23].

За допомогою зрадників і сексотів чекісти розгромили підпільні організації ОУН в с. Дубечне, Гута, Заліси та деяких інших селах Заболоттівського району. Але знайти «Коса» їм так і не вдалося. Восени 1950 р. він перебазувався на територію Камінь-Каширського району, де ще діяли низові ланки ОУН. У доповідній записці за листопад – грудень 1950 р. з оцінкою становища у Волинській області обласне управління МГБ вказує: «Найбільш зухвалими бандами ОУН є: банда референта СБ Ковельського окружного “Проводу” ОУН “Коса”, Ківерцівського надрайонного “Провідника” ОУН “Крука”, Колківського районного “Провідника” “Білоуса”, Цуманського районного “Провідника” ОУН “Івана”, К.-Каширського районного “Провідника” ОУН “Романа”» [9, 288].

Упродовж останнього року життя Андрій Михалевич вів щоденник, який після його загибелі в пошкодженому стані потрапив до рук чекістів, і нині його переклад російською мовою зберігається в Галузевому державному архіві СБУ. Він починається записами від 17–18 листопада 1950 р.

«Відбулась зустріч зі зверхником [найімовірніше, мається на увазі Василь Сементух “Ярий” – керівник Ковельського окружного проводу ОУН. – Авт.]. Передано всі піврічні та річні звіти революційно-організаційної роботи за 1950 р. В розмовах з керівником обмінялися досвідом роботи, і отримано дозвіл розмножити літературу останнього видання. Крім того, впорядковано деякі справи організаційного характеру» [7, 1].

Запис від 19 листопада 1950 р. «На шляху у свій терен у Бузацькому лісі на місці розташування на нас наскочило 9 більшовиків. Зав'язався бій. В перестрілці з нашого боку отримав легке поранення друг Ярослав і під прикриттям власної зброї пораненому вдалося відступити. З більшовицького боку – один убитий» [7, 1].

У записі від 22 січня 1951 р. згадується, що повстанці в бункері відзначили День Самостійності та Соборності України. Також проводили заняття з історії та географії України, вивчали документи ОУН [7, 3].

Узимку повстанці більшу частину часу проводили в криївці, щоб не виказати свою схованку, і лише коли була хурделиця або відлига, виходили на заготівлю продуктів і зустрічі зі зв'язковими. Андрій Михалевич у цей час писав повість «На захист селян» [7, 4–5].

Із початком весни повстанці активізують свої дії. 13 квітня «Кос» пише, що днювали в лісі, ні з ким не зустрічались, і тільки вночі прийшов друг «Панас» із козаками. «Панас» приніс грипс від зверхника, в якому пропонувалося негайно прибути на зустріч. У середині дня на стоянку повстанців випадково набрів зрадник А., якого на місці ліквідували [7, 5].

Записи 15–16 квітня 1951 р.: «Днювали в лісі, на наше місце підійшли пастухи, серед яких були старші віком. Цим пастухам було роз'яснено міжнародне становище і неминучість визволення України від московських окупантів. Під вечір вийшли в дорогу, де заходили до двох симпатиків, які сердечно нас вітали, нагодували і просили нас, щоб ми їм розказали про міжнародне становище... Слухачі були дуже задоволені. В дорозі загубив годинника». «Днювали в лісі, форсували річку. В дорозі заходили до трьох симпатиків, через яких вияснили всі новини, замовив мундир і штани». 28 квітня повстанці святкували Пасху. «Днювали в лісі, варили яйця, купалися і брилися. Вночі зійшлися усі козаки, принесли багато пасок – 12 хлібин, сало, ковбасу та інші продукти». Пасху повстанці відзначили урочисто, відповідно до українських звичаїв. На початку травня «Кос» захворів і працював над собою – читав матеріал «Вказівки слідчому» [7, 6].

У цей час загинув один із найближчих його соратників – Степан Калачук «Панас». 21 травня 1951 р. він потрапив у облаву оперативно-військової групи в замшанівському лісі, біля рідного хутора Наддатынь. Під час перестрілки його важко поранив і захопив у полон глухонімий замшанівський «стрибок» Іван Мажула. «Панаса» завезли в Ковельську лікарню і прооперували, надіючись зберегти йому життя й отримати цінні свідчення про підпілля. Але від поранень він помер наступного дня. На посмертній фотографії Степана Калачука видно, що в нього розрізане горло від підборіддя і до середини грудей. Можливо, так чекісти шукали записку, яку він міг проковтнути ще до того, як знепритомнів [24, 8].

У перші дні червня «Кос» організує закупівлю пропагандистських предметів, фотоматеріалів, ліків і паперу на 350 крб. Було проведено чотири бесіди зі старшими людьми на політичні теми і дві – з юнаками, під час яких було розказано про методи дій агентури МГБ серед цивільного населення та її вербування [7, 7–9]. 30 червня повстанці днювали в Замшанівському лісі. Увечері зустрілись із вісьмома місцевими хлопцями, яким розповіли про політичне становище визвольного руху. У записі від 4 липня згадується про фізичне та грошове покарання двох селян за донос на повстанців [7, 10–11].

Записи від середини липня: «Знаходився в схроні при технічній ланці. За цей час проявив фотографії, відремонтував годинника (переробив з кишенькового на ручний) та пообрізував передруковану літературу. Випрали білизну. 15.07 був великий дощ, такий, що ледь не залило схрон, всі промокли. Були змушені сушити постіль, білизну і папір.

Днював у бункері, увечері пішов до друзів Б. Я. і Д. Зустріч відбулася. Друзі прибули вчасно, виконавши завдання, а саме:

а) на терені Ратнівського району масово поширена література і розкидані заклики і листівки в посівах та селах

б) заготовлено велику кількість продуктів

в) закуплено фотопапір» [7, 12].

Ще навесні 1951 р. «Кос» допомагав формувати бойову групу із 12 осіб на чолі з «Рибаком», яка мала пройти агітаційним рейдом аж до Литви. Ідея акції полягала в тому, щоб донести народам Прибалтики правду про збройну боротьбу УПА. Але про цей рейд дізналися радянські спецслужби й посилили заслони на кордонах. Тому повстанці повернули на схід і пройшли тільки територією Білорусії [24, 8].

Можливо, про закінчення цього походу свідчить запис «Коса» 22 липня 1951 р.: «Обробляв інформації. До вечора прибули друзі з рейду, не виконавши поставлених завдань. Повернулися ні з чим, принесли двох поранених. Увечері криївка була очищена для поранених, а технічну ланку перемістили в іншу криївку» [7, 12].

На початку серпня «Кос» знову зустрівся з «Ярим» і отримав нову революційну літературу, а також настанови про проведення роботи найближчим часом [7, 13]. У наступні місяці Андрій Михалевич і надалі активно займається організаційною та агітаційною роботою, опрацьовує повстанські документи, перевіряє кадри ОУН. Він не раз згадує про активну підтримку простих селян та їхні скарги на важке життя за радянської влади [7, 14–23].

Із другої половини 1951 р. чекісти втратили сліди «Коса». Діюча агентура в Ратнівському, Заболоттівському та Старовижівському районах не надавала про нього ніякої інформації. Тому оперативники стали більше приділяти увагу Камінь-Каширському районному проводу ОУН, який очолював «Роман». «Роман», або «Явір», – Клим Тимошик, уродженець с. Довга Нива (нині – частина с. Раків Ліс) Камінь-Каширського району. Кущовий ОУН, з осені 1950 р. – районний провідник Камінь-Каширського РП ОУН [3, 651].

Із близьких зв'язків «Романа» у вересні 1951 р. чекісти завербували агента «Сильного», який переховував Тимошика раніше у своєму бункері. Коли цьому агенту показали фото повстанців, він упізнав «Коса» і сказав, що той заходив до нього кілька разів у будинок під псевдо «Старий». «Сильний» отримав завдання заготувати сухарі й принести їх у тогорічний схрон. Чекісти цим скористалися, щоб схрон замінувати. Від вибуху загинув повстанець «Береза», але «Роман», який був разом із ним, не постраждав [8, 29–30].

Чекісти дійшли висновку, що «Кос» перебуває десь поблизу, й посилили пошуки. Агентурно-бойова група, яку очолював колишній повстанець «Сталевий», за допомогою собак-нишпорок виявила криївку в лісі біля с. Нові Червища Камінь-Каширського району, в якій були розшукувані підпільники. Вони відмовилися здаватись і підірвали себе гранатами. «Кос» та «Роман» загинули відразу, а «Оля» зазнала важкого поранення й померла через кілька годин, так і не опритомнівши. Із криївки було вилучено зброю, радіоприймач, друкарську машинку та щоденник «Коса». Це сталося 8 грудня 1951 р. [1, 121].

Самовіддана боротьба та подвиг Андрія Михалевича були високо оцінені вищим керівництвом ОУН та УПА. Улітку 1952 р. він був посмертно нагороджений Срібним Хрестом Заслуги. Цю нагороду восени 2017 р. отримав за нього племінник Віталій Михалевич, а в травні 2018 р. син «Коса» Іван та сестра Анастасія передали її Кортеліському історичному музею [17, 4].

Патріотизм Андрія Михалевича не лише коштував йому життя, а й дорого обійшовся всій родині. Навіть після звільнення з ув'язнення у 1956 р. батьки Андрія були відправлені на спецпоселення в Кемеровську область, де біля них у м. Ленінськ-Кузнецький зібралася більшість членів сім'ї, щоб залишитися там назавжди. Сини «Коса» певний час переховувались у людей, а пізніше навчалися в інтернатах, як і найменша сестра Анастасія. Молодший син Федір закінчив Кемеровський індустріальний інститут і працював до пенсії на шахтах у м. Ленінськ-Кузнецький. Старший син Іван навчався в м. Дніпропетровськ (нині – м. Дніпро) і там само працював на пресовому заводі. Після одруження переїхав до м. Маріуполь, де до пенсії трудився на «Азовсталі» [32, 250–251].

Великою удачею є те, що в Ратнівському районі частково зберігся архів одного з провідників ОУН – Андрія Михалевича «Коса». Такі архіви формувалися в усіх структурах ОУН за вказівкою Центрального проводу, але дуже мало їх уціліло. Про існування архіву «Коса» автор дізнався у 2012 р. від свого товариша Валерія Хитрика, який працює в Камінь-Каширській районній раді. Він повідомив також, що бідон, у якому було сховано архів, зберігається в жителя с. Вужиськ Йосипа Шиманського. Це неабияк здивувало автора, адже Йосип Шиманський (нині вже покійний) був двоюрідним братом його матері. Незабаром під час зустрічі він розповів, що бідон із документами закопав біля своєї хати за дорученням «Коса» дід його жінки – Василь Троцюк. Його ще називали дід Дорош, він жив на хуторі між с. Вужиськ і Синове, недалеко від дороги Ковель – Брест. При цьому він отримав наказ «Коса» відкопати бідон тоді, коли настане Вільна Україна [25, 8].

Улітку 1991 р., коли дідові вже виповнилося 90 років, він сказав онукам, що треба бідон відкопати. Виявилось, що посудина в дуже хорошому стані й усі документи збереглися. Але люди, які відкривали бідон, очевидно, не розуміли їхньої історичної цінності. Частину паперів вони забрали по домівках, а решту просто викинули. Лише одна пачка документів, уже в пошкодженому стані, у 2010 р. через Рівненське братство вояків ОУН-УПА потрапила до Національного музею історії України у Другій світовій війні в м. Київ. Ці документи унікальні, і їх відновлення має надзвичайно велике значення. Частина з них уже надруковані, а решта чекає свого часу [25, 8].

Ще однією заслугою Андрія Михалевича є те, що він особисто зробив багато фотографій повстанців і деякі з них дійшли до нас. Доля цих світлин була не менш драматичною. Як розповідав автору колишній директор Любомльського краєзнавчого музею Олександр Остап'юк, у серпні 1991 р., під час сумнозвісного путчу ГКЧП, він побачив, як працівники КГБ у дворі палять якісь документи. Там, крім паперів із текстами, були й фотографії українських повстанців. Олександр Дмитрович запитав, чи не можна хоча б частину цих фотографій

забрати для музею. Любомльські чекісти були в доброму настрої і за невеликий могорич (3 л самогону) погодилися їх віддати. Пізніше частину цих фотографій, на яких, зокрема, були й ратнівські та старовижівські повстанці, Олександр Остап'юк передав до Волинського краєзнавчого музею [25, 8].

Андрій Михалевич є зразком справжнього українського патріота-націоналіста й водночас мудрої людини. Він умів переконувати людей і вести їх за собою, успішно розбудовував і очолював підпільні структури ОУН та СБ ОУН на Західному Поліссі. Його біографія і тривала боротьба проти сталінського режиму заслуговують на детальне вивчення ще й тому, що допомагають краще зрозуміти історичні процеси, які відбувалися в Західній Україні в середині ХХ ст.

Джерела та література:

1. Антонюк Я. Андрій Михалевич – «Денис», «Кос», «13-й»: Життя у боротьбі за самостійну Україну / Ярослав Антонюк // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина у світовій та українській історії. Науковий збірник.* – Вип. 53. – Луцьк, 2015. – С. 117–122.
2. Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині. – Луцьк, 2007. – 174 с.
3. Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). – Торонто – Львів: Літопис УПА, 2014. – 1069 с.
4. Архів Управління Служби безпеки України у Волинській обл. – Ф. П. – Спр. 536. – 127 арк.
5. Там само. – Спр. 6357. – Т. 1. – 357 арк.
6. Там само. – Спр. 4703. – 173 арк.
7. Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 18 (Щоденник «Коса»).
8. Там само. Довідка: розшук і ліквідація учасників референтури СБ Ковельського окружного «проводу» ОУН, очолюваного «Косом».
9. Там само. – Спр. 1479. – 329 арк.
10. Державний архів Волинської області. – Ф. 4666. – Оп. 2. – Спр. 3369. – Т. 2. – 378 арк.
11. Там само. – Спр. 1944. – 67 арк.
12. Там само. – Спр. 1041. – 69 арк.
13. Дем'янюк О. Волинь як терен бойового підпорядкування ВО «Турів» / О. Дем'янюк // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Науковий збірник.* – Вип. 49. – Луцьк, 2014. – 296 с., іл.
14. Денисюк В.Т. Ратнівська земля: історико-краєзнавчий нарис / В.Т. Денисюк, І.О. Денисюк. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – 452 с.
15. «За край і волю, за нації долю!»: дослідження, документи, свідчення / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України; редколегія: Л.В. Легасова та ін. – К.: Аеростат, 2017. – 324 с.
16. Зек Б. Український національно-визвольний рух на Ратнівщині: персоналії 1943–1951 рр. / Богдан Зек // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України і Волині. Науковий збірник.* – Вип. 42. – Луцьк, 2012. – С. 178–184.
17. Капітула І. Родина Михалевичів із Замшан – родина нескорених і сильних духом / І. Капітула // *Ратнівщина.* – 2018. – 1 червня. – С. 4.
18. Кричильський С. Під бойовими прапорами УПА. Він знищив генерала Лютице / С. Кричильський // *Волинь.* – 2004. – 19 березня. – С. 7.

19. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та Запілля 1943–1944. Документи і матеріали. – К. – Торонто, 1999. – 724 с.
20. Літопис УПА. Нова серія / Ред. рада: П. Сохань, П. Потічний та ін. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944–1946. Документи і матеріали. – К. – Торонто, 2006. – 1448 с.
21. Михалевич М. Боротьба до останнього подиху / М. Михалевич // Ратнівщина. – 2018. – 6 липня. – С. 8.
22. Там само. – 13 липня. – С. 8.
23. Там само. – 20 липня. – С. 8.
24. Там само. – 3 серпня. – С. 8.
25. Там само. – 17 серпня. – С. 8.
26. Михалевич М. Таємниця повстанського схрону / М. Михалевич // Ратнівщина. – 2020. – 26 червня. – С. 5.
27. Михалевич М. Вони страждали за волю України / М. Михалевич // Ратнівщина. – 2020. – 21 серпня. – С. 4.
28. Романюк Ф. Так визрівала воля / Ф. Романюк. – Луцьк, 2006. – 245 с.
29. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955 / Володимир Сергійчук. – К.: Українська видавнича спілка, 2005. – 840 с.
30. Смірнова В. На терезах війни і миру: огляд радянських і повстанських автентичних документальних джерел (1945–1951 рр.) / В.І. Смирнова // Україна. Війна. Власна пам'ять: дослідження, документи, свідчення / Інститут історії України НАН України, Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. – К., 2015.
31. Трохимович В., Антонюк Я. Діяльність служби безпеки ОУН(Б) щодо матеріального забезпечення оунівського підпілля Волині і Полісся, 1945–1951 рр. / В. Трохимович, Я. Антонюк. – Вип. 14. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. – С. 157–173.
32. Хотинська М. Минуле стукає у серце: біографічно-публіцистичний нарис / М. Хотинська. – Луцьк: Надстир'я, 2009. – 280 с.

© **Николай МИХАЛЕВИЧ**

АНДРЕЙ МИХАЛЕВИЧ «КОС» – РЕФЕРЕНТ СЛУЖБИ БЕЗОПАСНОСТИ ОУН КОВЕЛЬСКОЙ ОКРУГИ

В статье рассматриваются автобиография Андрея Михалевича, одного из руководящих деятелей ОУН на Волини, и его участие в украинском освободительном движении 1940–1950-х гг. Обращено внимание на условия, в которых формировались его идейно-политические воззрения, дана характеристика методам деятельности советских карательных органов и попыткам ОУН им противодействовать.

Ключевые слова: Андрей Михалевич, «Кос», ОУН, Служба безопасности ОУН, боївка, НКВД, МГБ, оперативно-воєнна група, Седлищанський (Старовыжевский) район, Ковельская округа.

ANDRII MYKHALEVYCH “KOS” – AN ASSISTANT OF THE OUN SECURITY SERVICE OF KOVEL DISTRICT

The article examines the autobiography of one of the leading figures of the OUN in Volyn – Andrii Mykhalevych – and his participation in the Ukrainian liberation movement in the 1940s and 1950s. Attention is paid to the conditions in which Andrii Mykhalevych's ideological and political convictions were formed, and the methods of activity of the Soviet punitive bodies and the OUN's attempts to counteract them has been considered.

Keywords: *Andrii Mykhalevych, “Kos”, OUN, OUN Security Service, armed formation, NKVD, MGB, operational military group, Sedlyshche (Starovyzhiv district), Kovel district.*